

САВА МИЛОВАНОВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
milovanovic.sava3@gmail.com

УДК: 271.222(497.11)-788-74:929 Гранић Ф.
322:271.2(495)^{04/14}"

ПРИМЉЕНО: 26.3.2021.
ОДОБРЕНО: 19.4.2021.

ФИЛАРЕТ ГРАНИЋ О ОДНОСУ ДРЖАВНОГ И ЦРКВЕНОГ ЗАКОНОДАВСТВА У ВИЗАНТИЈИ

Сажетак: Научни радови о односу Цркве и државе у Византији представљају битан сегмент научног опуса архимандрита Филарета Гранића, некадашњег професора канонског права на Православном богословском факултету у Београду. Први у низу радова у којима ћемо се бавити Гранићевим канонскоправним научним наслеђем има за циљ евалуацију његовог доприноса српској канонскоправној науци кроз анализу његових радова из поменуте области. Долази се до закључка да Гранићеви радови из ове области показују завидан степен научне компетенције и да савремена истраживања потврђују огромну већину закључака до којих је у својим истраживањима аутор долазио. ► *Кључне речи:* архимандрит Филарет Гранић, однос Цркве и државе, Византија, српска канонскоправна наука, Православни богословски факултет у Београду.

1. УВОД

Обимнија анализа* српске канонскоправне науке XX века до сада није у потпуности извршена.¹ Рад посвећен личности и научноистраживачком раду архимандрита Филарета Гранића представља скроман допринос остварењу

* Овај рад је настао у оквиру научноистраживачког рада Православног богословског факултета Универзитета у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ До сада је обрађивана научноистраживачка делатност професора Чедомиља Митровића (Драган Суботић, „Чедомиљ Митровић и црквено право у Србији до 1941. године“, *Зборник радова Народне музеја* Vol. 24 (1994): 331–343), Сергија В. Троицког (Миодраг Петровић, „Сергије Троицки — истраживач Номоканона светога Саве“, in *Руска емиграција у српској култури XX века*, књ. I, ур. Миодраг Сибиновић и др. (Београд: Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, 1994), 163–168; Срђан Шаркић, „Сергије Викоторович Троицки: професор Црквеног права на Правном факултету у Суботици“, in *Војвођански простиор у контексту европске историје*, књ. 2: *личности војвођанског простиора*, ур. Владан Гавриловић, Светозар

ове идеје. У првом делу овог рада изнећемо биографске податке о професору Гранићу. Други, централни део рада посвећен је његовим канонскоправним радовима који тематизују однос државног и црквеног законодавства у Ромејској (Византијској) империји. У закључку ћемо сумирати резултате анализе ове групе Гранићевих радова.

2. БИОГРАФИЈА

Филарет (у свету Бранко) Гранић, рођен је 1/13. септембра 1883. у Великој Кикинди, у адвокатској породици, од оца Ранка и мајке Меланије.² Крштен је 22. септембра / 5. октобра исте године у цркви Светог Николаја у Великој Кикинди. Гимназију је завршио у Новом Саду (1893–1901) положивши испит зрелости 24. јуна 1901. Након тога одлази на студије у Беч (1901–1903), где на Филозофском факултету слуша предавања из оријенталне историје, историје старог и средњег века, српске и бугарске историје, класичне филологије с историјом граматике грчког и латинског језика, и из историје југословенске књижевности. Из Беча прелази на Филозофски факултет Универзитета у Минхену (1903–1905), где код познатог византолога Карла Крумбахера³ слуша предавања из грчке и латинске филологије и историје старог и средњег века. Од летњег семестра 1906. до летњег семестра 1909. ради у семинару за стару и новогрчку филологију на минхенском Филозофском факултету. Докторску дисертацију *Пошћисци у дајшираним*

Бошков (Нови Сад — Бачка Паланка: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, 2014), 495–504; Драган Митровић, „Сергије Викторович Троицки о месту Црквеног права и његовом односу са државним правом“, in *Право, вера, култура*, прир. Александар Раковић, Владимир Ђурић (Београд: Православни богословски факултет, Правни факултет, Министарство вера и дијаспоре, 2012), 74–79) и Благоте Гардашевића (Зоран Деврња, „Личност и дело протојереја проф. др Благоте Гардашевића“, in *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, прир. Богољуб Шијаковић (Београд: Православни богословски факултет, 2007), 149–171).

² Биографски подаци су преузети из документа *Curriculum vitae* и других докумената који се чувају у Гранићевом досијеу у Архиви ПФФ. Делумично смо се користили подацима из следећих публикација: Георгије Острогорски, „Филарет Гранић 1883–1948“, *Историјски часопис* Vol. I, № 1–2 (1948): 400–402; Атанасије Јевтић, „Др Филарет Гранић“, *Богословље* Vol. XXIV, № 1–2 (1980): 27–42; Љубомир Максимовић, „Развој византологије“, in *Универзитет у Београду 1838–1988*, ур. Душан Тагић, Ђорђе Ускоковић (Београд: Универзитет — Савремена администрација, 1988), 662–663; Радивој Радић, „Сто година Катедре и Семинара за византологију“, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик* Vol. 56, № 1 (2008): 181; Радивој Радић, „Гранић, Бранко — Филарет“, in *Енциклопедија српске историографије*, прир. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1997), 331–332; „Гранић Филарет“, у *Енциклопедија Југославије*, т. 4, ред. Јаков Сиротковић (Загреб: Југославенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа“, 1986), 555; Татомир Анђелић, Димитрије Вученов, Радован Самарџић (ред.), *Сто година Филозофског факултета* (Београд: Филозофски факултет, 1963), 251–253; Д. Л., „Архимандрит др. Филарет Гранић“, *Гласник: службени лист Српске Православне Цркве* Vol. 29, № 3–4 (1948): 311–12.

³ О утицају Крумбахерове методологије на Гранићев научни рад в. Ljubomir Maksimović, „Carl Krumbachers serbische Schüler“, *Südost-Forschungen* Vol. 73 (2014): 435–37.

грчким рукојисима из 9. и 10. века,⁴ под Крумбахеровим менторским руковођењем, брани на Минхенском универзитету 26. јула 1909. са оценом *agna cum laude*. По повратку у Србију прима монашки постриг у манастиру Хопово на Видовдан 1912. године. У децембру 1913. уписује Богословију у Сремским Карловцима. Убрзо су предавања у Богословији прекинута због Великог рата, па ће ову школу Гранић завршити 31. октобра 1917. У периоду 1919–1920. у Карловачкој богословији замењивао је, са прекидима, професоре предмета општа и српска црквена историја и званични црквени стил, а од јесени 1919. до пролећа 1920. предавао је литургику на монашком течају Митрополије карловачке у Сремским Карловцима. На Педесетницу 1919. године епископ темишварски и администратор Митрополије карловачке Георгије (Летић) рукополаже га за јерођакона у Светогеоргијевском храму у Новом Саду. У биографији нема указања на датум рукоположења за јеромонаха, али зато стоји да га је патријарх српски Димитрије (Павловић) 21. августа / 3. септембра 1922. у Светониколајевском храму у Сремским Карловцима рукоположио за „синђела“. Краљевим указом 4. децембра 1922. постаје доцент византологије на Филозофском факултету у Скопљу, где, поред византологије, предаје и стару историју и латински језик. Као професор овог факултета учествује на Првом и Другом међународном конгресу византологије 1924. у Букурешту и 1927. у Београду. Ванредни професор постаје 1926. На седници Православног богословског факултета у Београду од 25. априла 1929. бива изабран за ванредног професора патрологије. На Београдски универзитет долази почетком маја 1930. године, где, поред патрологије на Богословском, од 1932. хонорарно предаје и византијску историју на Филозофском факултету. Одлуком СА Синода СПЦ од 30. децембра / 12. јануара додељен му је чин архимандрита. Од 1935. је дописни, а од 1940. редовни члан Српске краљевске академије. На седници ПБФ-а 18. јануара 1936. бива изабран у звање редовног професора.⁵ Као редовни професор, поред патрологије, предавао је и општу историју хришћанства, канонско право,⁶ упоредно богословље и брачно право с администрацијом. Умро је 3. фебруара 1948. од болести коју је

⁴ Branko Granić, *Die Subscriptionen in den datierten griechischen Handschriften des 9. und 10. Jahrhunderts. II. darstellender Teil der zu Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität der Universität München am 19. Juli 1909. vorgelegten Inaugural-Dissertation* (Sr. Karlovci: Serbische Klosterbuchdruckerei, 1922). На српски језик превео с немачког Зоран Јовановић, објављено први пут у *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 27–56.

⁵ У реферату Савету ПБФ-а поводом избора Филарета Гранића у звање редовног професора, који су 13. јануара 1936. поднели професори Лазар Мирковић, Стеван Димитријевић и Драгутин Анастасијевић, написано је да је он то звање заслужио и раније, али да то није допуштао буџет (Досије Филарета Гранића, Архив ПБФ).

⁶ У којој мери је Гранић сматран компетентним за канонску тематику показује податак да је професорски Савет ПБФ-а управо њему, поводом окупљања представника Православних Цркава у Москви 1948. године, поверио да у име ПБФ-а и СА Синода СПЦ напише реферат о канонској теми „Канонска питања Руске православне цркве о расколу, о календару, и о пријему отпалих клирика“ (седница од 24. јуна 1947, Архив ПБФ).

задобио у току окупације. Опело блаженоупокојеном архимандриту Филарету служио је 4. фебруара у цркви Светог Николе на Новом гробљу у Београду епископ злетовско-струмички и администратор Епархије сремске г. Викентије, уз саслужење више свештеника и ђакона и присуство више епископа, представника Богословског факултета и Српске академије наука. Након опела, његово тело је похрањено у породичну гробницу у Великој Кикинди.

3. НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ РАД НА ПОЉУ КАНОНСКОГ ПРАВА

Широка ерудиција и познавање класичних и савремених језика омогућили су професору Гранићу да буде изузетно плодан и свестран аутор.⁷ Његови радови, поред византологије, тичу се и српске историје, класичне филологије, црквеног права, патрологије, те их је у циљу успешнијег вредновања његовог научног опуса неопходно класификовати. Од његових објављених радова, 23 рада могу се сврстати у радове са канонскоправном тематиком.⁸ Од ових, највећи део посвећен је правном положају манастира и монаха у Византији и средњовековној Србији.⁹ Нешто мањи број радова посвећен је међусобном

⁷ Библиографију радова архимандрита Филарета Гранића саставио је Љубомир Никић, „Библиографија радова академика Филарета Гранића“, *Зборник радова Византолошког института* № 6 (1960): 257–72. Исту библиографију јеромонах Атанасије Јевтић је додао животопису у наведеној свесци *Бојословља* Vol. XXIV, № 1–2 (1980): 27–42.

⁸ Сва 23 рада су сабрана у броју *Бојословља* за 1998. годину, који је у целости посвећен личности и делу Филарета Гранића поводом педесетогодишњице његовог упокојења. Најпре ћемо их навести према првобитном месту објављивања, а у току анализе ћемо их наводити према броју *Бојословља* из 1998.

⁹ „Правни положај и организација грчких манастира по Јустинијанову праву“, *Бојословље* Vol. III (1928): 181–96, 269–278; „Приватноправни положај монаха у грчким областима позноримске империје у V и VI веку“, *Гласник Скойској научној друштва* Vol. 5 (1925): 131–135; Акт оснивања манастира у грчким областима позноримског царства у V и VI веку“, *Гласник Скойској научној друштва* Vol. 7–8 (1929–1930): 77–81; „Новеларно законодавство цара Лава VI у стварима манастира и монаха“, *Годишњак Скойској филозофској факултета* Vol. 1 (1930): 71–76; „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV–VI веку. I Престанак чланства у манастирској заједници“, *Бојословље* Vol. VI (1931): 191–200; „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV–VI веку. II Дисциплинарно-казнено право за монахе“, *Бојословље* Vol. VI (1931): 269–89; „Прилози правној историји манастира у грчким областима позноримског царства у IV–VI веку. III Ступање у манастирску заједницу“, *Бојословље* Vol. VII (1932): 1–22; „Узимање монаха у клир у старој цркви“, *Бојословље* Vol. VII (1932): 282–289; „Црквеноправне одредбе хиландарског типика Св. Саве о настојатељу и осталим манастирским функционерима“, *Бојословље* Vol. X (1935): 171–188; „Црквеноправне одредбе Хиландарског типика Св. Саве о оснивању и аутономији манастира, киновитском карактеру манастирског уређења, дужностима монаха, правним последицама монашких обета, администрацији манастирских добара и манастирском дисциплинарном поретку“, *Светосавски зборник* Vol. 1 (1936): 65–128; „Одредбе Хиландарског типика Св. Саве о ступању у манастирску заједницу и о делокругу братског сабора“, *Гласник Скойској научној друштва* Vol. 15–16 (1935–1936): 53–60; „Црквено-правне одредбе Карејског и Хиландарског типика Св. Саве о келиотима у вези с аналогним одредбама грчких манастирских типика“, *Прилози за књижевност, језик, историју*

односу Цркве и државе у РOMEЈСКОЈ (ВИЗАНТИЈСКОЈ) ИМПЕРИЈИ,¹⁰ односно практичној канонској тематици.¹¹ У овом раду ћемо се бавити другом групом Гранићевих радова.

3.1. Радови о односу државног и црквеног законодавства у Византији

У раду који је објавио 1943. под насловом „Римска држава и хришћанска Црква до Галеријева едикта о толеранцији (311. године)“¹² Гранић разматра правни положај хришћана у Римској империји у прва три века. Аутор истиче да је одбијање поштовања култа императора — одавање божанских почести императору — главни фактор који је изазивао непријатељски однос према хришћанима.¹³ Због блиске везе државе и целокупног римског друштва са паганском религијом,¹⁴ а посебно култом императора, хришћанска нетолерантност

рију и фолклор Vol. XVI (1936): 189–98; „Одредбе Хиландарског типика Св. Саве о харитативној делатности манастира у вези с аналогним одредбама ранијих и истовремених типика грчких автономних манастира“, *Годишњак Српске краљевске академије* № 179 (1938): 165–76.

¹⁰ „Зависност цркве на острву Кипру од Александрије у првој половини IV века“, *Бојословски гласник* Vol. 23 (1913): 63–71; „Однос између државе и цркве у источноримској (византијској) империји“, *Црква и животи* Vol. 3 (1924): 15–30; „Оснивање архиепископије у граду Iustiniana Prima 535. године после Хр.“, *Гласник Скојској научној друштва* Vol. 1 (1925): 113–34; „Отмица (артауџ, raptus) у грчко-римском праву“, *Гласник Скојској научној друштва* Vol. 11 (1932): 43–50; „Црквени односи на територији Војводине до конца византијске владавине“, *Гласник Историјској друштва* у *Новом Саду* Vol. 5 (1932): 325–330, и као сепарат: Сремски Карловци, 1933; „Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II Охридској архиепископији“, *Гласник Скојској научној друштва* Vol. 13 (1933): 1–10, и као сепарат Скопље, 1934; „Римска држава и хришћанска црква до Галеријева едикта о толеранцији (311. године)“, *Просветни гласник* Vol. 59 (1943): 317–325; „Утицај хришћанства на друштвени и морални живот у позноримској империји (IV–VI век)“, *Црква, календар за 1945* (1944): 36–38.

¹¹ „Проблем сазива васељенског сабора“, *Бојословље* Vol. XII (1937): 33–39; „Одговори охридског архиепископа Димитрија Хоматијана на питања српског краља Стефана Радослава“, *Светосавски зборник* Vol. 2 (1938): 147–189; „Дотација клира у Византијској цркви“, *Гласник Српске Православне Цркве* Vol. 27 (1946): 12–13; 27–29; 41–43; 76–79.

¹² *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 265–271.

¹³ G. E. M. de Ste. Croix сматра да се култу императора неоправдано придаје велики значај при тумачењу разлога за гоњење хришћана, односно да су са религијског аспекта хришћани оптуживани за одбијање да жртвују *бојовима*, а не култу императора, уп. G. E. M. de Ste. Croix, „Why Were the Early Christians Persecuted“, *Past & Present* № 26 (1963): 10. Steven J. Friesen, *Imperial Cults and the Apocalypse of John* (New York: Oxford University Press, 2001), 145–147 сматра да Отк 13–19 кроз слике звери на метафоричан начин говори управо о империјалном култу као о „круцијалном аспекту демонске римске хегемоније“.

¹⁴ За разлику од хришћана, који су, сходно Христовим речима: „ћесарево ћесару, и Божије Богу“ (Мт 22, 21), раздвајали сфере религије и политике, код Римљана су се ове две сфере преплитале. У контексту „култа императора“ то значи да је питање „да ли је император бог по природи“ било ирелевантно. Њему је, у свести Римљана, приличило божанско поштовање због моћи коју је поседовао у односу на своје поданике, уп. Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome. Vol. 1, a history* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 359; Ittai Gradel, *Emperor Worship and Roman Religion* (Oxford: Clarendon Press, 2002), 27–30.

према другим култовима узроковала је да Црква у очима римских власти и грађана представља опасност по државу и римску културу. Поред тога, келете јудејске дијаспоре створиле су погрешну слику о неморалном карактеру хришћана и њихових скупова. Међутим, све до Декијеве владавине (249–51) централна државна власт није иницирала систематско гоњење хришћанске вере на територији читаве империје, већ се ограничавала на издавање упутстава локалних власти о начину опхођења према хришћанима. Сходно начелима Трајановог рескрипта из 112. године, који представљају одговор на питања витинијског намесника Плинија Млађег, било је забрањено тражити хришћане и примати анонимне оптужбе против њих, а допуштено је било казнити их само уколико би лично исповедили хришћанство и остали непоколебиви у свом исповедању.¹⁵ Са Декијевим едиктом из 250. године започето је опште гоњење Цркве на територији читаве империје. У том погледу још је окрутнији био његов наследник Валеријан (253–260) у својим едиктима из 257. и 258. Након Галијеновог (260–268) укидања едиката његовог оца, наступио је период мира, који је довео до повећања броја хришћана у вишим друштвеним и војним сталежима.¹⁶ С тим у вези, Гранић исправно примећује да је тзв. „великом гоњењу“ у време Диоклецијана (303–04) и његовог цезара Галерија, које је било окрутније од свих дотадашњих, претходио покушај „чишћења“ војске од хришћана.¹⁷ Управо ће Галерије, будући на самртној постељи, својим едиктом од 30. априла 311. године признати хришћанима право да практикују своју религију под условом да се поредак у царству не нарушава.¹⁸

О утицају државне администрације и законодавства на уређење црквеног живота, с једне, и утицају црквеног етоса и предања на друштвене и правне институције у Византији, за које је створен простор доношењем Миланског едикта 313. године, с друге стране, аутор опширније говори у раду под насловом „Однос између државе и Цркве у Источноримској (Византијској)

¹⁵ На основу Трајанове и Плинијеве преписке, Гранић указује на специфичност процеса који су вођени у случају оптужених хришћана, објашњавајући да римске власти нису могле против хришћана примењивати уобичајене поступке због специфичности саме природе хришћанске вере, коју су карактерисале универзалност, искључивост и експанзивност, уп. Гранић, „Римска држава и хришћанска Црква до Галеријева едикта о толеранцији (311. године)“, 268. О специфичностима судског процеса који је примењиван у случају хришћана в. John Granger Cook, *Roman Attitudes Toward the Christians* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2010), 151–155.

¹⁶ У овом периоду затишја, хришћани су заузимали највише положаје у провинцијалним управама у империји, чак и на Диоклецијановом двору, градили су велелепне храмове, били изузети од обавезе жртвовања боговима. Лактанције сведочи да су чак и Диоклецијанова жена и ћерка биле хришћанке, уп. Paul Keresztes, „From the Great Persecution to the Peace of Galerius“, *Vigiliae Christianae* Vol. 37, № 4 (1983): 379.

¹⁷ Гранић, „Римска држава и хришћанска Црква до Галеријева едикта о толеранцији (311. године)“, 270. Детаљније о томе в. Keresztes, „From the Great Persecution“, 380–381.

¹⁸ О болести и тешким мукама у којима се Галерије налазио као главном мотиву за овај едикт в. Жарко Петровић, „Auctoritas maiorum у Галеријевом едикту из 311. године“, *Стиринар* Vol. 63 (2013): 245–250.

империји“,¹⁹ који представља његово приступно предавање на Философском факултету у Скопљу, одржано 4. марта 1923. У овом раду Гранић јасним језиком излаже генезу идеологије „симфонијског“ односа империје и Цркве. Све до Миланског едикта, хришћанска Црква је сматрана за криминогени фактор у римском друштву, те су њени односи са империјом могли бити само негативни. Главни разлог таквог односа према Цркви Гранић види у чињеници да хришћани због својих верских убеђења нису могли да прихвате поштовање култа личности императора, кога је друштво перципирало као манифестацију јединства империје. Због тога је оглушење о овај култ сматрано не само за увреду императора и грађана нехришћана већ и за опасност по политичку стабилност империје. Једна стабилна организација попут Цркве, оличена у заједништву епископата,²⁰ мултиетничког карактера, у својој мисији универзалистички усмерена, притом негативно настројена према најважнијем империјалном култу, у очима императора представљала је опасност по државу. У томе Гранић види главну мотивацију гоњења против хришћана, понајвише њихових предводника — епископа.

Однос између државе и Цркве се из корена мења доношењем Миланског едикта 313. године. Овим едиктом Црква је добила легитимитет и право поседовања имовине. Иако ју је формално само изједначио са незнабожачким религијама, цар Константин је хришћанску веру нарочито фаворизовао. Постепено је оваква фаворизација довело до тога да у време цара Теодосија Великог (379–395) хришћанство постане државна религија. Међутим, аутор истиче да су привилегије и државно покровитељство са собом носили и неопходност потчињавања вољи императора и критеријумима државне администрације у одређеним аспектима црквене администрације и судства. Као пример Гранић наводи рангирање катедри према политичкој важности дотичног града, тачније 28. канон Халкидонског сабора, којим се епископу Цариграда придаје друго место у поретку свих катедри због тога што је град Цариград седиште цара и сената. У личности цара Јустинијана (527–565) на еклатантан начин долази до сједињења световне и духовне власти. У својству *pontifex maximus*-а Јустинијан је својим новелама самоиницијативно реорганизовао црквену организацију и живот.²¹

¹⁹ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 393–406.

²⁰ Гранић користи израз „савез (конфедерација) епископа“, уп. Гранић, „Однос између државе и Цркве у Источноримској (Византијској) империји“, 396. Екслисиолошки, појам „саборност“ доста боље изражава природу међусобних односа хришћанских епископа од појма „савез“ или „конфедерација“. Конфедерација подразумева савез држава које немају заједнички устав, већ је конфедерација институционализована једним уговором, у ком је свака чланица апсолутно независна у сопственој организацији и слободна да не прихвати одлуке централног органа, в. В. Е. Чиркин, „Конфедерација“, in: *Большая российская энциклопедия*, <https://bigenc.ru/law/text/2093866>, приступљено 25. фебруара 2021. На релацији епископ — сабор нема простора за такву врсту самовоље, што је на концизан начин изражено у 34. Апостолском канону.

²¹ О Јустинијановој црквеној политици ће бити речи даље у раду.

Седми васељенски сабор модификовао је однос државе према Цркви који је био имплементиран Јустинијановим кодексом и новелама. Цар Константин VI уочи Седмог васељенског сабора предао је своје право председавања на саборима цариградском патријарху. Још је овај сабор истакао независност Цркве од државе у погледу одлука догматске природе. Врхунац формалног ограничења императорског деспотизма над Црквом Гранић смешта у IX век, када су канони седам васељенских сабора признати за „закон државноправне природе“, чије измене не спадају у ингеренције императора.

Међутим, утицај је био обостран, и то професор Гранић показује у последњем делу овог рада. Благотворни утицај Цркве на правне институције државе огледа се у утемељивању обичаја да новоизабрани цар писмено исповеди своју веру, затим да приликом крунисања потврди одлуке васељенских и помесних сабора, привилегије које су Цркви дали његови претходници, као и обећање да ће избегавати одређене санкције казног права, попут смртне и тешких телесних казни. Гранић сматра да је Црква највећи утицај имала на брачно право у погледу нормирања брачних сметњи и разлога за оправдани развод брака, као и у нормирању броја бракова који једна особа легитимно може склопити (3).²² Највећи успех у том погледу је увођење обавезног црквеног брака и проглашење сваког брака склопљеног без учешћа Цркве непостојећим за време цара Лава VI. Гранић додаје да на неке односе који су у антици били правно нормирани, као што је ропство, Црква ипак није могла да изврши значајнији утицај иако је сама институција ропства била противна хришћанском схватању међуљудских односа. Поред утицаја на развој законодавства, у Византији²³ је Црква имала велику заслугу и за развој система хари­ тативних институција (болница, странопримница, сиротишта и др.), које су делале у циљу ублажавања последица економских неједнакости.

Један од својих првих научних радова у којима се дотиче теме односа државних и црквених структура Гранић је објавио 1913. под насловом „Зависност цркве на острву Кипру од Александрије у првој половини IV века“.²⁴

²² Никодим Милаш, *Црквено право* (Мостар: Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1902), 681–682; Јован Мајендорф, „Брак у светлости православне теологије“, прев. Јован Олбина, *Тео­ лошки њојлеги* Vol. 7, № 3 (1974): 168.

²³ Гранић користи наизменично термине „Источноримска“ и „Византијска империја“, понекад стављајући „византијска“ у заграду. То не треба да чуди јер се термин „Византија“ среће и код његовог савременика, чувеног византолога Г. Острогорског. Савремена истраживања показују да је изворни назив државног ентитета о ком је реч „Царство Ромеја“, а да је „Византија“ пејоративан назив, који су у употребу увели немачки хуманисти, а прихватили и промовисали га француски просветитељи, поистовећујући га са декаденцијом, превртљивошћу, мрачњаштвом, сујеверјем, уп. Петар Шеровић, „Византијско царство“ или Царство Ромеја?“, *Тео­ лошки њојлеги* Vol. 44, № 1 (2011): 15–28. О устројству Ромејског царства више в. Филарет Гранић, „Основи државног устројства Источно-римске (Византијске) империје“, *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 376–92.

²⁴ *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 287–93.

Овај кратак историјскоканонски рад професора Гранића представља својеврстан коментар на 8. правило Трећег васељенског сабора. Тачније, у овом раду се анализира једна, према мишљењу нашег аутора, проблематична изјава тројице кипарских епископа са седме саборске седнице о томе да Кипарска Црква никада није била јурисдикционо зависна, не само од антиохијског већ ни од једног другог архиепископа.

Изврсно познавање класичне филологије омогућило је професору Гранићу увид у древне грчке рукописе, на основу којих образлаже свој демант на тврђења тројице кипарских епископа. Наиме, на основу Житија Светог Нифонта (+ после 328), епископа града Констанција на Кипру, које је 1907. објавио Аугусто Мансини у свом издању грчких рукописа универзитетске библиотеке у Месини, тј. на основу епизоде која говори о томе да је народ Констанције од александријског архиепископа Александра (313–328) тражио да им посвети (изабере)²⁵ епископа, Гранић тврди да овај рукопис сведочи о јурисдикционој зависности Кипра од Александрије у првој трећини IV века.

Аутор наводи и изворе који сведоче о томе да је у другој половини IV века Кипар био под јурисдикцијом антиохијског архиепископа. Блажени Јероним у свом делу *Contra Joannem Hierosolymitanum* с. 37 сведочи у корист ове тезе. Наиме, Јероним доноси извештај о спору између Епифанија, митрополита Констанције (367–403), и јерусалимског епископа Јована II (386–417), када се Јован обратио александријском архиепископу Теофилу (385–412) ради решења спора, иако он, како запажа Јероним, није био канонски компетентан да решава спорове у *обласци антиохијској архиепископској*, што значи да је за Јеронима Кипар неупитно био део јурисдикције Антиохије. Као још једну историјску околност у корист свог тврђења Гранић истиче чињеницу да је у периоду о ком је реч Кипар био прикључен територији дијецезе Оријенс, чија је престоница била Антиохија, и да је, сходно 6. правилу Никејског сабора (325), политичка инкорпорација подразумевала и црквену зависност.²⁶

²⁵ Гранић правилно запажа да је глагол *χειροτονέω* у овом периоду могао означавати како избор, тако и посвећење, али да је на основу синтаксе у грчком изворнику вероватније прво. Нешто касније, на шире и уже значење глагола *χειροτονέω* у контексту постављања клирика указаше и Николај Афанасјев, *Еклисиологија ступања у клир* (Краљево: Епархијски Управни одбор Епархије жичке, 2008), 10–12.

²⁶ Територијални модел јурисдикције — принцип према коме државним административним поделама следује и црквена расподела митрополија и епархија — био је доминантни модел црквене организације у Царству РOMEЈА, али га Црква није следила без обзира на све околности, већ се дешавало да од њега одступи: Fergus Millar, *A Greek Roman Empire: Power and Belief under Theodosius II 408–450* (Berkeley — Los Angeles — London: University of California Press, 2006), 133–140; Растко Јовић, „Аутокефалија јуче и сутра,“ in *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Кристина Митић, Катарина Митровић, Радмила Радић, Александар Наумов, Сениша Мишић, Горан Васин, Борис Брајовић, Драгиша Бојовић (Ниш: Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2021), 260.

Дакле, у првој трећини IV века Кипар је био под јурисдикцијом Александрије, а од друге половине истог века засигурно *de jure* под јурисдикцијом Антиохије, иако антиохијски архиепископ није увек *de facto* могао да врши своју јурисдикцију.

При промишљању и анализирању развоја црквене организације, професор Гранић није занемарио ни свој родни крај. У раду насловљеном „Црквени односи на територији Војводине до конца византијске владавине“²⁷ он износи историјски пресек црквеног живота на територији пре свега Срема, укратко и Баната и Бачке. Као најстарије сведочанство о постојању организоване хришћанске општине на територији Војводине, односно оног њеног дела који је обухватала римска провинција Панонија II, Гранић уопштено, без навођења конкретних примера, наводи сведочанства о мученицима из Диоклецијановог времена и хришћанске општине у Сирмијуму (Сремској Митровица) и Мурси (Осијек). Затим, након кратког излагања о ширењу хришћанства у Банату и Бачкој, прелази на историјат црквене организације у Срему, чему посвећује остатак овог кратког рада. Гранић доноси имена познатих сирмијумских епископа из IV века. То су били: Иринеј — страдао мученички 304, Домнус (око 325–335) — учесник Првог васељенског сабора у Никеји, кога спомиње и Свети Атанасије Велики, Евтерије — учесник Сардичког сабора (343), Фотин (око 344–351) — који је осуђен као јеретик на Сирмијумском сабору 351, Германијус (око 351–376) — аријанац, Анемијус (изабран после смрти цара Валентинијана 375), Корнелијус (око 392–409). Имена сирмијумских епископа до краја византијске владавине у Срему нису позната.

Црквена провинција Панонија II, којој је припадала и територија данашњег Срема, обухватала је три епископије: Сирмијум, Cibalae (Винковци) и Мурса (Осијек). Сирмијумски епископ је имао прерогативе митрополита. Епископ овог града је уживао изузетан углед због политичког положаја Сирмијума — једне од четири престонице царства, седишта префектуре Илирик — и улоге коју су сирмијумски епископи одиграли у аријанским споровима. Епископ Анемије се у закључцима сабора у Аквилеји 382. титулише као „*caput Illyrici*“, што би значило да је он имао „надмитрополитанске“ — архиепископске, егзаршке — прерогативе, али Гранић сматра да је ова титула имала чисто почасни карактер. Тако се у посланици Цариградског сабора из 382. упућеној Римском сабору из исте године овај епископ наводи одмах иза солунског, испред којег су наведени једино римски, медиолански и аквилејски епископ.²⁸

Док о црквеном животу Сирмијума у V веку немамо скоро никаквих података, више података имамо из Јустинијановог времена. Оснивањем Јустинијане

²⁷ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 347–352.

²⁸ О Аквилејском и Римском сабору в. Александра Смирнов-Бркић, „Религијска слика римске провинције Pannonia Secunda у 4. веку нове ере“, докторска дисертација (Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет, 2015), 377–90.

Приме одређени део провинције Панонија II припао је овој новој црквеној организацији. У питању је део провинције чији је главни град био Bassiana — град на путу између Сирмијума и Таурунума (Земун), источно од данашње Руме. Каснијом одлуком цара Јустинијана (мисли се на новелу СХХХI) читава провинција Панонија II стављена је под јурисдикцију архиепископа Јустинијане Приме. Гранић истиче да је епископат префектуре Илирик у току догматских спорова VI века био супротстављен званичној царској црквеној политици. Инвазија Авара и њихово уништење Сирмијума 582. довешће до нестанка Сирмијумске епископије. Турбулентне околности владавине цара Маврикија и Фоке, као и у време првих година владавине Ираклија, довели су до краја византијске владавине на овим просторима. Гранић претпоставља да је Сирмијумска епископија обновљена тек у време кратке владавине Франака у време Карла Великог (768–814). Почетком IX века овом облашћу ће завладати Бугари, те је вероватно Сирмијумска епископија била под јурисдикцијом Бугарске архиепископије са седиштем у Дрсту, а касније и Охридске архиепископије. Званично се ова епископија спомиње 1020. у повељи цара Василија II којом се потврђују привилегије Охридске архиепископије, у оквиру које је сирмијумски епископ имао статус обичног епископа.

О аутократском односу цара Јустинијана према Цркви у Византији аутор опширније говори у раду „Оснивање архиепископије у граду Јустинијана Прима 535. године после Христа“.²⁹ У првом делу овог рада професор Гранић педантно и поступно излаже турбулентну историју Цркве у Источном Илирику до Јустинијановог времена. Започињући од сведочанства Теодорита Кирског да је цар Теодосије Велики (379–395) позвао епископе Запада да признају Флавијана за антиохијског епископа „по примеру епископата у дијецезама Оријенс, Азија, Понт, и Илирик“,³⁰ професор Гранић тврди да је Црква у Источном Илирику, с обзиром на контекст у ком се спомиње код Теодорита, морала имати идентичан црквеноправни статус са осталим споменутиим Црквама. Дакле, све до пред крај IV века ова Илирска Црква са седиштем у Солуну била је самостална архиепископија, односно егзархат — што су у организационом смислу синоними за патријаршију, која се као појам среће од V века. Посебну пажњу аутор посвећује односу Илирске Цркве и Римске катедре. Прве покушаје истицања јурисдикционог примата Рима над Источним Илириком аутор смешта у време папе Сириција (384–399), кога видимо како додељује право солунском епископу Аницију да хиротонише не само епископе у подручној му епископији и митрополите већ и све епископе у свим провинцијама. Ова одлука, која је била супротна одредби 6. канона Првог васељенског сабора — према којем егзарси нису имали право посвећивања епископа у провинцијама

²⁹ *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 298–328.

³⁰ Гранић, „Оснивање архиепископије“, 298.

које су припадале јурисдикцији подручних митрополита,³¹ већ су могли хиротонисати само митрополите и епископе своје митрополије — имала је за циљ да омогући солунском епископу већи утицај на епископе Илирика са крајњим циљем спречавања ширења утицаја цариградског епископа. Гранић истиче да је оваква политика папе Сириција изазвана припајањем Источног Илирика Цариграду 395. године, што је сходно тадашњем црквеноправном схватању значило и његово изузимање из „сфере западноримске цркве“ и прелазак „у сферу утицаја источноримске (цариградске) цркве“.³²

Политичко припајање Источног Илирика Цариграду омогућило је цариградском епископу да присвоји право највише апелационе инстанце за црквена питања ове области, што је, будући мотивисан тадашњом црквеноправном логиком, легализовао цар Теодосије II својим едиктом од 421. године (Codex Theodosianus XVI 2.45³³). Папа Иноћентије I (401–17) спречио је

³¹ Гранић истиче да је изузетак од 6. правила Првог васељенског сабора представљао само александријски архиепископ, који је имао право хиротоније свих епископа своје дијецезе, в. Гранић, „Оснивање архиепископије“, 301.

³² Гранић, „Оснивање архиепископије“, 302. Овде се може поставити питање на који начин је Илирик потпадао под сферу било каквог утицаја Рима уколико је био, као што Гранић тврди на почетку рада, самостална црквена област попут, нпр., Антиохијске патријаршије? Ова нејасноћа је донекле узрокована неконстантношћу области Илирика у погледу административне припадности: префектура Илирик је у одређеним историјским периодима припајана префектури Италија, а некад је била самостална. Тако је 379. године видимо у домену источног цара Теодосија I, а већ 384. у надлежности западног цара Валентинијана II. Од 392. њом управља Теодосијев син Аркадије, док коначно 395. није уследила подела на Западни Илирик (Illyricum Occidentale), који је чинила дијецеза Панонија и Источни Илирик (Illyricum Orientale), који су чиниле дијецезе Македонија и Дакија. Уколико ову територију сагледамо са аспекта оновременог доминантног еклисиолошког начела — да црквене области у својим границама следе административне границе грађанских области — можемо закључити да није увек било једноставно разлучити да ли римски или цариградски епископ има првенство у овим областима. Новија истраживања истичу да су римски епископи још од Сардичког сабора (343; канони 3, 4, и 5) имали јурисдикцију над Илирском. Тарлај сматра да је већ папа Дамас (366–384) користио солунског епископа за спровођење својих циљева у Илирику. Стога, на основу деловања папе Сириција вероватније је да је и у време Теодосија I римски епископ имао, барем номиналну, јурисдикцију над целокупном префектуром Илирик, односно да је Теодосијева повремена управа била „више *de facto* него *de jure*“. Друга могућност је да су се римски епископи држали традиције а не територијалног еклисиолошког модела, који би, уколико би се безусловно следиле, узроковао промену јурисдикције у Илирику на сваких неколико година, што би свакако имало негативан утицај на црквени живот те области. Са тог аспекта деловања папе Сириција се не мора посматрати као иновација, већ као покушај да се потврди оно што је он сматрао да је постојало и пре њега — фактичка и формална зависност Цркве у Илирику од римске катедре, уп. Geoffrey D. Dunn, “The Church of Rome as a Court of Appeal in the Early Fifth Century: The Evidence of Innocent I and the Illyrian Churches“, *Journal of Ecclesiastical History* Vol. LXIV, № 4 (2013): 683–684; Stanisław Turlej, *Justiniana Prima: An Underestimated Aspect of Justinian’s Church Policy*, transl. Anna Sosenko (Kraków: Jagiellonian University Press, 2016), 143–148; Атанасије Јевтић, *Свештени канони Цркве* (Београд, 2005), 273–276; Атанасије Јевтић, *Бог Отаца наших* (Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 2000), 283–284; Geoffrey D. Dunn, “Innocent I and Anysius of Thessalonica“, *Byzantion* Vol. 77 (2007): 131.

³³ У тексту стоји да се односни едикт налази у Cod. Theod. XVI 2.1.6, међутим, у указаном поглављу не говори се о уређењу црквених ствари у Илирику. Едикт о ком је реч налази се у XVI

јурисдикциону апсорпцију Илирика од стране Цариграда по примеру дијецеза Тракије, Понта, и Азије (28. канон Халкидонског сабора), на тај начин што је солунском епископу Руфу, Аницијевом наследнику, дао права егзарха — викара — римског папе на одређеној црквеној области. Самим тим, врховна судска инстанца у важним питањима за област Илирика постао је Рим. И западноримски цар Хонорије (395–423), на молбу наредног папе Бонифација I (418–422), интервенисао је код источноримског цара Теодосија II да се спровођење овог едикта обустави. Професор Гранић сматра да је Теодосије услишио ову молбу, те је едикт привремено стављен ван снаге, али свакако није укинут, јер га налазимо како у његовом кодексу (XVI 2.45³⁴), објављеном 438, тако и у Јустинијановом кодексу (I 2.6). Потоње папе настојале су да учврсте ауторитет солунског епископа као свог викара, а тиме посредно и свој ауторитет у Илирику. Значајну прекретницу представља одлука папе Лава I (440–461), који је себи присвојио право да решава све несугласице између илирских митрополита и солунског викара, за разлику од ранијих папа, који су дозвољавали викару да сам процени које им случајеве може слати на расуђивање. Треба имати у виду да је оваква политика папе Лава била изазвана понашањем илирског епископата, који се у својим сецесионистичким тенденцијама ослањао на амбиције цариградског епископа.

Овакво стање јурисдикционе зависности Илирика од Рима остало је на снази све до Акакијевог раскола (484–519), изазваног едиктом Енотикон цара Зенона 481. Солунски епископ је стао на страну царске црквене политике и цариградског патријарха, што је узроковало прекид заједнице са римским епископом, а потом и до *de jure* укидања викаријата, о чему индиректно сведочи акт папе Геласија I (492–496) којим упућује митрополите да сами рукополажу епископе својих провинција, а не, како је до тада био обичај, да их рукополаже солунски митрополит. Из овога је јасно да је остатак епископата Илирика признавао јурисдикцију папе, који је са њима почео комуницирати без посредства солунског епископа. Завршетак раскола у време цара Јустина (518–525) и склапање уније са Римом није довело до поновног успостављања овог викаријата већ само до нормализације црквених односа Рима и Солуна. Као аргумент за потврду овог закључка Гранић наводи случај лариског епископа Стефана, који се 531. пред сабором Римске Цркве бранио од оптужби да је неканонски постављен, а да се претходно није обратио солунском митрополиту као међуинстанци.³⁵

2.45, в. Clyde Pharr, *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmundian Constitutions* (Princeton: Princeton University Press, 1952), 441, 449.

³⁴ У тексту је, уместо „XVI 2.45“, одштампано „XVI 2.4,5“.

³⁵ Новија истраживања „Солунске колекције“ (Collectio Thessalonicensis) — зборника аката поменутог римског сабора из 531. и писама римских епископа илирским епископима с краја IV и почетка V века — указују на то да је Стефан најпре предстао суду цариградског патријарха

Најрадикалнију реорганизацију црквеног устројства у Источном Илирику спровео је цар Јустинијан. Због Јустинијановог аутократског уплива у црквено питања Гранић његову црквену политику описује на следећи начин:

„Царско законодавство потпуно је апсорбовало црквено законодавство не само у погледу црквене администрације и дисциплине, него знатним делом и у погледу црквених догмата, јер је стварало нов систем теологије.“³⁶

Ову тезу потврђују управо дешавања у вези са оснивањем архиепископије у граду Јустинијана Прима. Јустинијан је најпре префектуру Источни Илирик поделио на две самосталне црквене области: северни део, који се поклапао са дијецезом Дакијом, и јужни део, који се поклапао са дијецезом Македонијом. Центар јужног дела остао је Солун, док је у центру северне покрајине, у близини свог родног града, у граду Јустинијана Прима, Јустинијан „новелом 19³⁷ од 14. априла³⁸ 535. године“ основао архиепископију — у рангу са патријархатима Римским, Цариградским, Александријским, Антиохијским, Јерусалимским и са Кипарском архиепископијом — без претходне консултације римског папе и Васељенског сабора, који је према критеријумима канонског права једина меродавна институција за успостављање нових црквених области.³⁹ Архиепископија Јустинијана Прима обухватала је територије које су до тог тренутка представљале јурисдикциони домен римског папе, те Гранић закључује да је

Епифанија (520–35), на којем је био свргнут. На основу тога и на основу канона 9. и 17. Халкидонског сабора, Грацијански сматра да Стефаново обраћање римском епископу представља очајнички покушај да ревидира по њега неповољну пресуду коју је донела за његов случај легитимна апелациона инстанца — цариградски патријарх, уп. Михаил В. Грацијанский, „Јурисдикција константинопољског патријарха в Восточном Илирике по данным 'Фессалоникског сабора'“, *Известия Уральского федерального университета Серия 2. Гуманитарные науки* Vol. 22, № 1 (2020): 11–28). Према Дану и Тарлају, ова епизода сведочи у корист јурисдикције Рима над Илириком. Тарлај указује на чињеницу да је то тренутак нестабилности на римској катедри, као и да је римски епископ у том тренутку био под утицајем Острогота, те да би слање молбе за свргнуће Стефана у Рим успорило читав процес. Само из тог разлога — да би се држе решили Стефана — његови непријатељи су одлучили да се обрате цариградском патријарху. Односно, обраћање цариградском патријарху није било условљено зависношћу илирског епископата од њега, већ мишљењем да ће он изаћи у сусрет њиховим интересима, уп. Dunn, “Innocent I and Anysius”, 132; Turlej, *Justiniana Prima*, 177–178.

³⁶ Гранић, „Оснивање архиепископије“, 322.

³⁷ Јустинијан ипак није оснивању архиепископије посветио новелу XIX већ новелу XI („Новела XI“, https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N11_Scott.htm, приступљено 1. марта 2021). Ова погрешка узрокована је извором којим се Гранић користио: *Imp. Justiniani novellae ed. C. E. Zachariae von Lingenthal I* (Lipsiae 1881), 130–133, у којем новела XI има број XIX, уп. Turlej, *Justiniana Prima*, 49, нап. 10.

³⁸ Као датуми у литератури фигурирају 13, 14. и 26. април, или уопштено месец мај, уп. Turlej, *Justiniana Prima*, 56, нап. 49.

³⁹ Растко Јовић примећује да су Васељенски сабори само потврђивали реалност самосталности одређене Цркве, односно да саборске одлуке у том погледу (нпр. 8. канон Трећег васељенског сабора) нису имале конститутивни већ афирмативни карактер, уп. Јовић, „Аутокефалија јуче и сутра“, 247–248.

овај потез цара Јустинијана имао за циљ, поред официјелне цареве мотивације да свом родном месту укаже част, и смањење црквенополитичког и политичког утицаја римског, али и цариградског патријарха.⁴⁰

Погоршање политичке ситуације у Италији и неопходност ослањања на папску подршку приморали су Јустинијана на компромис. „Новелом 151“⁴¹ од 18. марта 545. године он је подредио новоосновану архиепископију Римској катедри, чиме је она изгубила своју самосталност и постала „викаријат“ Рима. Гранић врло лепо примећује да новела СXXXI уједно представља и прво званично признање једног источноримског цара папске јурисдикције над већим делом Балкана.

Осам година касније Гранић ће у раду под насловом „Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II Охридској архиепископији“⁴² детаљније обрадити теорију о идентичности Охридске архиепископије и Архиепископије Јустинијане Прима, која се први пут појављује у XII веку.⁴³ Основне извори за овај рад представљају три привилегије које је цар Василије II⁴⁴ даровао Охридској архиепископији након освајања Самуилове државе у XI веку. Овим привилегијама извршена је конфирмација аутокефалности⁴⁵ Охридске архиепископије, чиме је њен црквеноправни статус потврђен као идентичан статусу Римске, Цариградске, Александријске, Антиохијске и Јерусалимске патријаршије, као и Кипарске архиепископије.⁴⁶ Гранић констатује да је тим чином цар

⁴⁰ Гранић, „Оснивање архиепископије“, 317. Са тезом о двосмерној политичкој функционалности Архиепископије Јустинијане Прима седамдесетих година XX века сложиће се и Маркус, уп. R. A. Markus, „Carthage — Justiniana Prima — Ravenna“, *Byzantion* Vol. 49 (1979): 290–291.

⁴¹ И овде је у питању погрешна нумерација новеле. Новела о којој је реч носи ознаку СXXXI, с. 3 („Новела СXXXI“, https://droitomain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N131_Scott.htm, приступљено 02. марта 2021); Turlej, *Justiniana Prima*, 81–86.

⁴² *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 410–423.

⁴³ Ову теорију Гранић је на самом крају претходно обрађеног рада назвао „фикцијом“, Гранић, „Оснивање архиепископије“, 326. Четрдесет година касније Радивоје Љубинковић ће, на основу анализе одређених извора XII и XIII века, на супрот Гранићу, рећи да су „ове цркве (Охридска архиепископија и Јустинијана Прима, прим. аут.) идентичне и представљају, у неку руку, историјске метаморфозе једне и исте Јустинијанове правне одлуке (новеле СXXXI, прим. аут.)“, односно да титула „архиепископ прве Јустинијане“, коју су користили охридски архиепископи, „није никаква 'празна титуларна декорација' ни 'правна фикција' већ да је напротив заснована на важећим и чврстим правним актима“, Радивоје Љубинковић, „Традиције Прима Јустинијане у титулатури охридских архиепископа“, *Сџаринар* Vol. 17 (1966): 70, 75.

⁴⁴ Гранић не доводи у питање аутентичност привилегија. Подскалски сматра да су посредни фалсификати, Герхард Подскалски, *Средњовековна њеолошка књижевност у Бујарској и Србији (865–1459)*, прев. Тијана Тропин, Дејан Аничих (Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2010), 92.

⁴⁵ Аутор истиче да, за разлику од Јустинијанове новеле XIX, Василијеве привилегије нису имале конститутивну природу, већ само легитимацију једне црквене области која се као аутокефална формирала изван граница Византије, уп. Гранић, „Црквеноправне глосе“, 410–11.

⁴⁶ Гунтер Принцинг указује на једно ограничење у односу на остале аутокефалне Цркве, а то је да је сваког новог архиепископа бирао византијски цар између три кандидата која би му предло-

Василије, попут својих претходника Јустинијана, Констанса II, Никифора II Фоке, прекорачио овлашћења световног владара, јер је, како за успостављање, тако и за легитимацију аутокефалије, била неопходна сагласност Васељенског сабора или сагласност свих источних патријарха. Мотивацију цара Василија Гранић проналази у његовој жељи да црквеном аутокефалијом одобровољи на лојалност доминантно словенско становништво на територији Охридске архиепископије и да се у исто време спречи експанзија утицаја цариградског патријарха.

Гранић истиче следеће разлике између Архиепископије Јустинијане Приме и Охридске архиепископије: 1. територијални опсег јурисдикције охридског архиепископа био је знатно већи; 2. етнички састав становништва у случају Јустинијане Приме био је претежно латинског карактера, док је у случају Охридске архиепископије био претежно словенског карактера; 3. седиште Архиепископије Јустинијане Приме било је у центру, док је седиште Охридске архиепископије било на периферији црквене области. Поред ових, специфичност Охридске архиепископије у односу на друге аутокефалне патријаршије/ архиепископије било је и одсуство митрополита као посредне инстанце између епископа и архиепископа. Почетак опадања власти митрополита и њиховог постепеног нестајања као посредне инстанце смешта већ на крај IV века. Као сведочанства да је у VI веку било дијецеза у којима су митрополити изгубили есенцију своје власти — а то је потврда избора епископа своје подручне области — наводи одредбе из Јустинијановог кодекса (I 4.29.12) и новелу 151, п. 3.

На самом крају рада Гранић се дотиче питања нормирања прихода охридског архиепископа. Василије II је одобрио архиепископу да убира „каноникон“ — одређену своту новца и натуралија — од свих подручних епископија, као и од Влаха и Турака (Селџука).⁴⁷ То је било у супротности са прописима Јустинијановог законодавства, које је спречило покушај клирика да од добровољних прилога пастве створе неку врсту обавезног пореза (Кодекс I 3.38). Касније је државно законодавство одступило од ове норме, те су Василијеви наследници Константин IX Мономах и Алексије I Комнин потврдили ове регулативе о епископским финансијама.

жио сабор архиепископије, уп. Günter Prinzing, “The autocephalous Byzantine ecclesiastical province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its archbishops?“, *Bulgaria mediaevalis* Vol. 3 (2012): 359.

⁴⁷ Напомиње се да Турци у својству војних плаћеника насељавају просторе Византије већ у доба цара Теофила (829–842), уп. Гранић, „Црквеноправне глосе“, 413, нап. 8.

ЗАКЉУЧАК

Школовање у развијеним академским срединама у иностранству омогућило је професору Филарету Гранићу да се обогати несвакидашњим знањем из области релевантних за бављење канонскоправном науком. У радовима професора Гранића уочава се изузетно познавање црквене историје, византологије и историје права, али и мањак значајнијег присуства теолошке елаборације, пре свега са аспекта еклисиологије — експанзивне богословске дисциплине у периоду у којем је стварао. Уочава се, пре свега, утицај немачке,⁴⁸ али и белгијске,⁴⁹ француске,⁵⁰ ирске,⁵¹ румунске,⁵² италијанске,⁵³ руске⁵⁴ и домаће⁵⁵ историографске школе. Разноврсним и обимним научним опусом и огромном посвећеношћу историјскоправној науци професор Филарет Гранић представља незаобилазну личност при анализи српске канонскоправне науке у XX веку.

Анализирајући Гранићево истраживање црквено-државних односа у Византији увиђа се да је Црква у прва три века имала илегалан статус, пре свега због неприхватања паганских култова, који су од римског друштва и власти перципирани као средство за умилостивљавање богова, те је самим тим хришћанска нетолерантност према њима представљала опасност по стабилност империје. Галеријевим едиктом (311) Црква стиче легитиман, а Миланским едиктом (313) цара Константина равноправан статус са паганском религијом. Фаворизовање хришћанске вере које је започело са царем Константином имало је, поред позитивне, и негативну страну, а то је уплив секуларне власти у питања не само црквене организације већ и догматике. Гранић истиче територијални еклисиолошки модел као неупитни принцип црквене организације у периоду васељенских сабора и са тог аспекта карактерише као неосновано тврђење кипарских епископа са Трећег васељенског сабора да Кипарска Црква никада није била јурисдикционо зависна од било ког црквеног центра. Најизразитији пример цезаропапистичког односа према Цркви је црквена политика цара Јустинијана, који је самоиницијативно, без консултације са надлежним црквеним властима, покушао да оснује једну самосталну, данашњим речником речено, „аутокефалну“ Цркву — Архиепископију Јустинијану Приму. Његовом примеру је следио и цар Василије II Бугароубица, који је својим привилегијама датим Охридској архиепископији потврдио аутокефалан

⁴⁸ A. Ehrhard, H. Gelzer, A. Harnack, A. Knecht, V. Schultze, Zachariae von Lingenthal, Ed. Schwartz.

⁴⁹ H. Delehayе, H. Gregoire.

⁵⁰ L. Duchesne, S. Vailhe, L. Brehier, J. Zeiller.

⁵¹ J. B. V. Bury.

⁵² O. Tafrali.

⁵³ G. Ferrero, G. Ferrari, L. Siciliano-Villanueva.

⁵⁴ П. Гидулянов, Н. Скабалановичъ, Лепорский, Е. Голубинский, И. Сньгаровъ.

⁵⁵ С. Станојевић, Н. Вулић, Б. Прокић, Д. Анастасијевић.

статус ове црквене структуре, такође без консултација са цариградским патријархом или Васељенским сабором. Промишљајући о теорији према којој је Охридска архиепископија „обновљена верзија“ Архиепископије Јустинијане Прима, Гранић на основу, пре свега географских и етничких карактеристика, показује њену неоснованост и назива је „фикцијом“.

БИБЛИОГРАФИЈА

BIBLIOGRAPHY

НЕОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

- Досије Филарета Гранића (Архив ПБФ).
- Записници седница факултетског Савета Богословског факултета 1930–37 (Архив ПБФ).
- Записници седница факултетског Савета Богословског факултета 1938–44 (Архив ПБФ).
- Записници седница факултетског Савета Богословског факултета 1945–48 (Архив ПБФ).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- „Новела СХХХI.“ https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N131_Scott.htm. Приступљено 2. марта 2021.
- „Новела XI.“ https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N11_Scott.htm. Приступљено 1. марта 2021.
- „Филарет Гранић.“ In *Енциклопедија Југославије*, т. 4, ред. Јаков Сиротковић, 555. Загреб: Југославенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа“, 1986.
- Maksimović, Ljubomir. „Karl Krumbachers serbische Schüler.“ *Südost-Forschungen* Vol. 73 (2014): 429–443.
- Pharr, Clyde. *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*. Princeton: Princeton University Press, 1952.
- Анђелић, Татомир, Вученов, Димитрије, Самарџић, Радован (ред.). *Свој година Филозофској факултету*. Београд: Филозофски факултет, 1963.
- Гранић, Филарет. „Зависност цркве на острву Кипру од Александрије у првој половини IV века.“ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 287–293.
- Гранић, Филарет. „Однос између државе и Цркве у Источноримској (Византијској) империји.“ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 393–406.
- Гранић, Филарет. „Оснивање архиепископије у граду Јустинијана Прима 535. године после Христа.“ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 298–328.
- Гранић, Филарет. „Основи државног устројства Источно-римске (Византијске) империје.“ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 376–392.
- Гранић, Филарет. „Римска држава и хришћанска Црква до Галеријева едикта о толеранцији (311. године).“ *Богословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 265–271.

- Гранић, Филарет. „Црквени односи на територији Војводине до конца византијске владавине.“ *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 347–352.
- Гранић, Филарет. „Црквеноправне глосе на привилегије цара Василија II Охридској архиепископији.“ *Бојословље* Vol. XLII, № 1–2 (1998): 410–423.
- Јевтић, Атанасије. „Др Филарет Гранић.“ *Бојословље* Vol. XXIV, № 1–2 (1980): 27–42.
- Јевтић, Атанасије. *Свешћени канони Цркве*. Београд, 2005.
- Л. Д. „Архимандрит др. Филарет Гранић.“ *Гласник: службени лист Српске Православне Цркве* Vol. 29, № 3–4 (1948): 311–312.
- Никић, Љубомир. „Библиографија радова академика Филарета Гранића.“ *Зборник радова Византолошкој инститиуи* № 6 (1960): 257–272.
- Острогорски, Георгије. „Филарет Гранић: 1883–1948.“ *Историјски часопис* Vol. I, № 1–2 (1948): 400–402.
- Радић, Радивој. „Гранић, Бранко — Филарет.“ In *Енциклопедија српске историографије*, прир. Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, 331–332. Београд: Knowledge, 1997.
- Радић, Радивој. „Сто година Катедре и Семинара за византологију.“ *Зборник Машице српске за књижевност и језик* Vol. 56, № 1 (2008): 177–189.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

- Афанасјев, Николај. *Еклисиологија синуања у клир*. Краљево: Епархијски Управни одбор Епархије жичке, 2008.
- Грацианский, Михаил В. „Юрисдикция константинопольского патриарха в Восточном Иллирике по данным 'Фессалоникского собрания'.“ *Известия Уральского федерального университета. Серия 2. Гуманитарные науки* Vol. 22, № 1 (2020): 11–28.
- Деврња, Зоран. „Личност и дело протојереја проф. др Благоте Гардашевића.“ In *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 2, прир. Богољуб Шијаковић, 149–171. Београд: Православни богословски факултет, 2007.
- Јевтић, Атанасије. *Бој Ошца наших*. Света Гора Атонска: Манастир Хиандар, 2000.
- Јовић, Растко. „Аутокефалија јуче и сутра.“ In *Осам векова Српске Православне Цркве у Црној Гори*, ур. Кристина Митић, Катарина Митровић, Радмила Радић, Александар Наумов, Сениша Мишић, Горан Васин, Борис Брајовић, Драгиша Бојовић, 241–271. Ниш: Међународни центар за православне студије, Центар за црквене студије, 2021.
- Љубинковић, Радивоје. „Традиције Приме Јустинијане у титулатури охридских архиепископа.“ *Сјаринар* Vol. 17 (1966): 61–77.
- Мајендорф, Јован. „Брак у светлости православне теологије.“ Прев. Јован Олбина. *Теолошки погледи* Vol. 7, № 3 (1974): 153–208.
- Максимовић, Љубомир. „Развој византологије.“ In *Универзитет у Београду 1838–1988*, ур. Душан Татић, Ђорђе Ускоковић, 655–673. Београд: Универзитет, Савремена администрација, 1988.

- Милаш, Никодим. *Црквено љраво*. Мостар: Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1902.
- Митровић, Драган. „Сергије Викторович Троицки о месту Црквеног права и његовом односу са државним правом.“ In *Право, вера, култура*, прир. Александар Раковић, Владимир Ђурић, 74–79. Београд: Православни богословски факултет, Правни факултет, Министарство вера и дијаспоре, 2012.
- Петровић, Жарко. „Auctoritas maiorum у Галеријевом едикту из 311. године.“ *Стирнар* Vol. 63 (2013): 245–250.
- Петровић, Миодраг. „Сергије Троицки — истраживач Номоканона светога Саве.“ In *Руска емиграција у српској култури XX века*, књ. I, ур. Миодраг Сибиновић и др., 163–168. Београд: Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, 1994.
- Подскалски, Герхард. *Средњовековна теолошка књижевност у Бујарској и Србији (865–1459)*, прев. Тијана Тропин, Дејан Аничих. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2010.
- Смирнов-Бркић, Александра. *Религијска слика римске провинције Рипонија Секунда у 4. веку нове ере*, докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет, 2015.
- Суботић, Драган. „Чедомиљ Митровић и црквено право у Србији до 1941. године.“ *Зборник радова Народне музеја* Vol. 24 (1994): 331–343.
- Чиркин, В. Е. „Конфедерација.“ In *Большая российская энциклопедия*. <https://bigenc.ru/law/text/2093866>. Приступљено 25. фебруара 2021.
- Шаркић, Срђан. „Сергије Викторович Троицки: професор Црквеног права на Правном факултету у Суботици.“ In *Војвођански њростор у контексту европске историје*, књ. 2: личности војвођанског њростора, ур. Владан Гавриловић, Светозар Бошков, 495–504. Нови Сад — Бачка Паланка: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, 2014.
- Шеровић, Петар. „’Византијско царство’ или Царство Ромеја?“ *Теолошки њоилеги* Vol. 44, № 1 (2011): 15–28.
- Beard, Mary, North, John, Price, Simon. *Religions of Rome: Volume 1, a history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- De Ste. Croix, G. E. M. “Why Were the Early Christians Persecuted.” *Past & Present* № 26 (1963): 6–38.
- Dunn, Geoffrey D. “The Church of Rome as a Court of Appeal in the Early Fifth Century: The Evidence of Innocent I and the Illyrian Churches.” *Journal of Ecclesiastical History* Vol. 44, № 4 (2013): 679–699.
- Dunn, Geoffrey D. “Innocent I and Anysius of Thessalonica.” *Byzantion* Vol. 77 (2007): 124–148.
- Friesen, Steven J. *Imperial Cults and the Apocalypse of John*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Gradel, Ittai. *Emperor Worship and Roman Religion*. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Granger Cook, John. *Roman Attitudes Toward the Christians*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
- Keresztes, Paul. “From the Great Persecution to the Peace of Galerius.” *Vigiliae Christianae* Vol. 37, № 4 (1983): 379–399.

- Markus, R. A. "Carthage — Justiniana Prima — Ravenna." *Byzantion* Vol. 49 (1979): 277–306.
- Millar, Fergus. *A Greek Roman Empire: Power and Belief under Theodosius II 408–450*. Berkeley — Los Angeles — London: University of California Press, 2006.
- Prinzing, Günter. "The autocephalous Byzantine ecclesiastical province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its archbishops?" *Bulgaria mediaevalis* Vol. 3 (2012): 355–383.
- Turlej, Stanisław. *Justiniana Prima: An Underestimated Aspect of Justinian's Church Policy*, transl. Anna Sosenko. Kraków: Jagiellonian University Press, 2016.

SAVA MILOVANOVIĆ
 University of Belgrade
 Faculty of Orthodox Theology
 milovanovic.sava3@gmail.com

FILARET GRANIĆ ON THE RELATIONSHIP BETWEEN STATE AND CHURCH LEGISLATION IN BYZANTIUM

Summary: Scientific papers on the relationship between the Church and the state in Byzantium represent an important segment of the scientific work of Archimandrite Filaret Granić, a former professor of canon law at the Orthodox Theological Faculty in Belgrade. The first in a series of papers in which we will deal with Granić's canonical scientific heritage aims to evaluate his contribution to Serbian canonical science through the analysis of his works in the mentioned field. Studying in developed academic environments abroad enabled Professor Filaret Granić to enrich himself with unusual knowledge in areas relevant to dealing with canon law. Professor Granić's works show exceptional knowledge of church history, Byzantology, and the history of law, but also the lack of a significant presence of theological elaboration, primarily from the aspect of ecclesiology. The influence of the German, but also the Belgian, French, Irish, Romanian, Italian, Russian and domestic historiographical schools can be noticed. With his diverse and extensive scientific opus and great dedication to historical and legal science, Professor Filaret Granić is an unavoidable person in the analysis of Serbian canonical and legal science in the 20th century. Granić's works in this field show an enviable degree of scientific competence and that modern science confirmed the vast majority of conclusions that the author came to in his research. ► *Keywords:* Archimandrite Filaret Granić, relationship between the Church and the state, Byzantium, Serbian canon law, Faculty of Orthodox Theology in Belgrade.

